

Marjeta
ŠAŠEL KOS | SVET BOGOV VZHODNIH ALP
IN JADRANA V STIKU Z
RIMSKO CIVILIZACIJO

Med bralci naše nove revije, ki jih zanimajo klasična filologija, posebej grška in rimska literatura ter vzporedno najrazličnejši vidiki naše preteklosti v antiki, bodo morda tudi takšni, ki jih zanimajo poganski kult in božanstva, čaščena pri nas v dobi pred prevlado krščanstva. Zato sem se odločila, da v njej objavim v nadaljevanjih svoje besedilo o predrimskih kultih in božanstvih našega prostora in širše okolice. To besedilo je slovenska priredba angleške izdaje z naslovom *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*, ki je izšla spomladi leta 2000 kot monografija serije *Situla* (št. 38, Ljubljana 1999). Ta muzejska serija je namenjena predvsem izmenjavi publikacij s tujino, zato je smiselno, da ni dvojezična. Slovensko besedilo začenjам s kratkim uvodnim sestavkom, sledili bosta dve nadaljevanji prvega poglavja (*Od izvira Timava do Ekorne v Savariji: domača in uvožena božanstva*), ter vsa nadaljna poglavja, ki doslej še niso dostopna v slovenščini (*Boginje Histrije in Liburnije; Velike božanske matere v Saloni; Je Jupiter, ki odvrtača zlo, noriško božanstvo?; Pisan svet lokalnih božanstev v Celeji in njeni okolici; Božanske Nutrice, hraniteljice otrok*). Dve poglavji, ki sta sicer v knjigi dopolnjeni, sta pred časom izšli tudi v slovenščini (Boginja Ekorna v Emoni, *Zgodovinski časopis* 46, 1992, 5–12 ter Savus in Adsalluta, *Arheološki vestnik* 45, 1994, 99–122).

I. Nekaj misli za uvod

Vero v božanstva oz. boga poznajo vse družbe od pamtiveka do danes. Tako je bila tudi v grško-rimski in perifernih civilizacijah sestavni, če ne bistveni del človekovega življenja, v katerem so igrali zelo pomembno vlogo kult in svečeniki, ki so te kulte določali, ter nekateri obredi, ki so bili obvezni za celotno skupnost. Gotovo je imela pomembno vlogo tudi izobrazba, saj so na vero izobražencev in razgledanih posameznikov v grških mestih od Male Azije do Velike Grčije v južni Italiji vplivale različne filozofske smeri ter razvijajoče se humanistične in naravoslovne znanosti. Vera preprostega človeka, ki je nedvomno z velikim zanimanjem poslušal in podoživljal krute zgodbe o junakih in bogovih iz Iliade in Odiseje, pa je bila seveda mnogo bolj elementarna.

Grška civilizacija je bila politeistična, enako rimska; v rimski dobi so bolj kot prej prihajali do izraza pojavi sinkretizma, saj so imperij preplavile religije z vzhoda, pri katerih se že kažejo zametki monoteizma, hkrati pa so povsod po rimski državi še naprej živele avtohtone religije.

Vsaka doba doživlja svoje krize in za vsako velja, da je človeško življenje relativno kratko in prihodnost neznana. V času ekonomske krize 2. in 3. stoletja po Kr., torej v dobi najrazličnejših stisk, ki jo je E. R. Dodds poimenoval dobo nemira, je krščanstvo začelo močneje prodirati na zahod in izpodrivati poganstvo.¹ Medtem ko krščanstvo ne priznava drugih bogov, je značilnost rimske religije ravno v tem, da je bila strpna do drugačnih verovanj in božanstev. Provincialno prebivalstvo je keltska in druga domača božanstva častilo kot nekoč, pred prihodom Rimljanov, včasih v rimski preobleki, saj so jih neredko častili tudi rimski doseljenci.

Zanimivo je, da nam je Lukijan iz Samosate, govornik, esejist, avtor duhovitih in komičnih dialogov ter filozof iz 2. stoletja po Kr. v svojih številnih spisih ohranil krajše in daljše odlomke, ki nazorno osvetljujejo nekatere vidike religioznosti grško-rimske civilizacije tedanjega časa.

Ko je božanski brodnik Haron, ki je umrle prevažal čez podzemsko reko v onostranstvo, v spremstvu spremljevalca duš boga Hermesa, obiskal gornji svet, je bil globoko presunjen nad žalostno usodo človeštva ter primerjal njihovo življenje z vodnimi mehurčki. In vendar, je pripomnil, se ne zavedajo ničevosti svojih dejanj, »častihlepni so, drug z drugim tekmujejo za večjo oblast, časti in posesti«, uboge pare, ki se stalno vojskujejo in kopičijo bogastva.² Sodobni človek mora žal priznati, da se vse to tudi ob koncu 2. tisočletja ni spremenilo.

Doba nemira, ki jo je imel Dodds konkretno v mislih z naslovom svoje knjige, je čas, zaznamovan z markomanskimi vojnami, ki so izbruhnile na začetku vladavine Marka Avrelija in Lucija Vera in so trajale več kot petnajst let. To je čas, ko je na vzhodu, kjer je divjala partska vojna, izbruhnila kuga, in so jo rimske čete od tem zanesle na zahod, kar je oboje skupaj močno vplivalo na preobrazbo družbeno-ekonomske ureditve imperija. Stisko tedanjega časa odraža med drugim tudi ravnanje cesarja Marka Avrelija, stoiškega filozofa, ki je v Rimu želel odvrniti vojno nevarnost z očiščevalnimi obredi in starodavnimi rimskimi rituali. Rimska država se je zatekla po pomoč k najbolj tradicionalnim rimskih kultom, hkrati pa ni zamehtavala pomoči tujih svečenikov. Kasij Dion omenja, da je Marka Avrelija spremljal egipčanski duhovnik Arnufis (71, 8, 4) in zanimivo je, da je bil v Akvileji, kjer se je vladar skupaj s socesarjem Lucijem Verom mudil pred

¹ E. R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety. Some aspects of religious experience from Marcus Aurelius to Constantine*, Cambridge 1968².

² Lukijan, *Haron*.

odhodom na fronto, najden votivni oltar, ki ga je dal neki Harnufis postaviti Izidi (*Inscr. Aquileiae*, 234), kar bi potrjevalo Dionov podatek.

V času, ko so bile markomanske vojne na višku in je bil položaj rimske vojske zelo slab, se je bil njen vrhovni štab pripravljen ravnati po prerokbi, ki jo je bilo na donavsko fronto poslalo preročišče kačjega boga Glikona. Glikonov prerok Aleksander iz Abonutejha v Paflagoniji, ki je svetišče ustanovil in ga vodil, je boga proglasil za novega Asklepija. Glikonovo preročišče je bilo tedaj eno najbolj vplivnih v rimskem imperiju, Aleksander pa je imel občudovalce celo med rimskimi senatorji. Čeprav so po njegovih navodilih vrgli v Donavo dva leva, je rimska vojska vendarle doživela enega najhujših porazov v teh vojnah. Barbari so imeli živali za nenavadna psa in ju s krepelci pobili. Ta podatek nam je ohranil Lukijan v enem svojih daljših spisov, v katerem je skušal razgaliti sleparstvo preroka in prevare preročišča.³ Grajal je praznoverje ljudi, saj so zaradi njihove lahkovernosti takšna in podobna preročišča cvetela do pozne antike. Arheološke najdbe kažejo, da je Aleksandrovo preživelo svojega preroka vsaj za stoletje.⁴ Pravi prerok je po veri kristjanov prišel že kakih stopetdeset let pred tem. Imel je vse več pristašev, krščanska vera se je nezadržno širila in njeni zagovorniki so v nekaj stoletjih preglasili apologete poganstva. Kristjani naj bi se borili v vrstah rimske vojske tudi že za časa markomanskih vojn. Krščanska propaganda si je lastila »čudež dežja«, ki se je zgodil v deželi Kvadov leta 172 ali 173 in rešil rimske čete gotove katastrofe. Pripisala ga je krščanskemu bogu in ne, kot uradna verzija, vrhovnemu rimskemu bogu Jupitru ali morda »zračnemu« Hermesu.⁵ Aleksandrovo in podobna preročišča, raztresena predvsem po vzhodni polovici imperija, so bila Lukijanu in drugim sodobnim razumnikom v posmeh; Lukijan je znal še posebej duhovito razgaljati človeško neumnost, zaslepljenost, pohlep, lahkovernost in druge slabosti. Ne le o ljudeh, tudi o bogovih je pisal z enako mero nespoštljivosti in lahkotnosti; njegovo pisanje pa je vendarle temeljilo na izjemnem poznavanju grške literature in filozofije. To, kar piše o bogovih, seveda ne odraža njegove intimne (ne)vere, o njej ne moremo ničesar sklepati. Njegov mlajši sodobnik Plutarh npr., je v Delfih trideset let opravljal funkcije svečenika. Oba sta poznala Italijo in potovala tudi po zahodnih provincah imperija – Lukijan kot potujoči predavatelj, ki je v svojih predavanjih obravnaval literarne in filozofske teme.

Obiskal je tudi severno Italijo, kjer se je po Padu vozil s čolnom. Na tem izletu se ni mogel prečuditi, da lokalni ljudje tako malo oz. nič ne vedo o mitični preteklosti lastne dežele. Nikdar še niso slišali za zgodbo o

³ *Lažni prerok Aleksander.*

⁴ J. Nollé, *Medien, Sprüche, Astragale. Zum Orakelwesen im kaiserzeitlichen Kleinasien*, *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 13, 1996/97, 167–182.

⁵ A. Birley, *Marcus Aurelius. A Biography* (revised ed.), London 1987, 249–255.

Faetontu, sinu sončnega boga Helija, ki je prosil očeta, da bi smel voziti njegov sončni voz. Nesrečni deček žal ni znal krotiti divjih konj in je padel v Eridan, kot se je grško imenovala reka Pad. Objokovale so ga sestre Heli-jade, ki so se spremenile v topole in pretakale jantarne solze.⁶

Preprosto ljudstvo se ni brigalo za grške mite in jih ni poznalo, pač pa se zdi, da je bil z njimi dobro seznanjen premožni in izobraženi sloj kelt-skega prebivalstva v noriških mestih; domnevamo lahko, da so kultivirani Kelti brali Homerja, Evripida in druge klasične grške in latinske pisce. Poznavanje klasične literature in mitov se odraža deloma v imenoslovju; zanimivo je namreč, da je v južnem Noriku na nagrobnih napisih ohranjenih več mitoloških osebnih imen.⁷ Predvsem pa se to poznavanje odraža v izbiri motivike na razkošnih nagrobnih spomenikih, ki so si jih dali postavljati keltski veljaki v Noriku. Najlepši primeri te umetnosti so se ohranili na bogatih grobnicah – edikulah – z rimske nekropole v Šempetru. Ohranjeni reliefi prikazujejo mit o ugrabitvi Evrope, mit o Ifigeniji na Tavridi, ki jo rešita brat Orest in njegov prijatelj Pilad, mit o Alkestidi, ki je pripravljena umreti namesto moža, pa jo Herakles iz Hada pripelje nazaj v življenje. Nekateri interpreti te mite razlagajo kot vero v nesmrtnost duše, drugi v njih vidijo poveličevanje vrlin kot so prijateljstvo, zvestoba, žalovanje za prehitro izgubo lepote in mladosti, življenja, ter hkrati poudarjanje omikanosti in visokega položaja družin, ki so te grobnice naročile, saj so z upodobitvami teh mitoloških zgodb želele simbolično izraziti svoje lastno doživljanje medsebojnih odnosov v družini, svojo lastno žalost ob izgubi najbližjih.⁸

Heroji so po smrti živeli na Elizijjskih poljanah, vendar je bila načeloma vizija spodnjega sveta v grški in rimski religiji nespodbudna (mračni Had, božanski Mani ter Lemuri, ki so si želeli nazaj na gornji svet in so celo ogrožali svojce). Kelti višjih in nižjih slojev so še naprej radi čistili svoje bogove, ki so bili v marsikakšnem oziru bolj polivalentni kot pretirano specializirana rimska božanstva. Ni izključeno, da so Kelti verjeli v preseljevanje duš in Otok blaženih, kamor so duše prišle po smrti.⁹

Lukijan je potoval tudi po Galiji, kjer je nekje – kraja posebej ne omenja – videl sliko »Herakla, ki ga Kelti v svojem jeziku imenujejo Ogmija«. ¹⁰

⁶ Lukijan, *Jnatar ali labodi*.

⁷ H. Graßl, *Mythologische Personennamen in Noricum*, *Mitteilungen der Archaeologischen Gesellschaft Graz* 2, 1988, 38–51.

⁸ J. Kastelic, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini*, Ljubljana 1998; S. Priester, *Mythenbild und Grabbau. Alkestis, Europa, Orest und die Bilderwelt der römischen Nekropole von Šempeter*, *Kölner Jahrbuch* 31, 1998, 7–41.

⁹ J. De Vries, *Keltische Religion* (Die Religionen der Menschheit 18), Stuttgart 1961, 248–261.

¹⁰ Lukijan, *Herakles – Uvod*.

Iz Lukijanovega natančnega opisa slike je razvidno, da je bil njihov Herakles dejansko bog umetnosti prepričevanja z lepo besedo, bog zgovornosti; le malo lastnosti ga je povezovalo z grškim (ali rimskim) Heraklom. In vendar so bili njegovi zunanji atributi enaki tistim, ki so značilni za grškega boga: levja koža, kij, tulec in lok. To je klasični primer tako imenovane *interpretatio Graeca*, razlage tujih bogov na grški način, ki zelo jasno nakazuje meje takšnega enačenja. Grške ali rimske »razlage« bogov tujih ljudstev so lahko zelo zavajajoče, kar posebej velja za interpretacijo kipov in reliefov, ki upodabljajo različna domorodna božanstva. Celo njihove osnovne poteze se lahko zelo razlikujejo od bistvenih lastnosti boginje ali boga, s katerima se ta božanstva primerjajo oz. povezujejo. Enako velja za druge takšne interpretacije kot npr. etruščansko, venetsko, keltsko ali kakšno drugo, zato moderni komentariji zahtevajo veliko mero previdnosti.

Te uvodne besede so bile zapisane v luči Lukijanovih spisov in nena- vadno je, koliko tem obravnava, bodisi bežno, bodisi bolj ali manj izčrpno, ki so aktualne in zanimive za študij kultov v rimskem imperiju. Veliko problemov ostaja odprtih in čaka na poglobljen študij. Teme iz antične religije so težko opredeljive, pa vendarle imajo poseben čar, ki se mu je težko upreti – zato se jih znova in znova lotevamo.

Naslov:

dr. Marjeta Šašel Kos

ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo

Gosposka ulica 13

SI-1000 Ljubljana